

Kıbrıs'ın Geçmişindeki Taş Duvar Örgüleri ve KKTC'de Eski Eser Nitelikli Yapıların Tamirat Hataları

Mimar Hasan ERHAN
mimarhasan@windowslive.com

Özet

Eski eserler, insanlığın geçmişten kalan mirası olmaktadır. Bu miras, ne kadar uzak bir zamana iletilirse, geçmiş o kadar sağlıklı bir şekilde geleceğe iletilecek demektir. Binalar, toplumun günlük yaşamında sürekli insanla birlikte, insanın birçok gereksinimine mekân oluşturmaktadır. Bu nedenle insan ve bina bir bütünün iki yarısı sayılabilir. Bu bütünlüğün sonucunda binalar, insanın diğer tarihi varlıklarından daha fazla önem kazanmaktadır. Bina yapımı ve diğer insan yapısı buluntular için, insan yaşamının en başından olmak üzere kaynaklardaki eski eser tanımı incelendiği zaman Kıbrıs'ta eski eserlere yaklaşım henüz bu tanımı dolduracak yeterliliğe gelmemiştir. Yabancı konsoloslar elinde kişisel girişimler halinde başlayan eski eser araştırması, Osmanlı döneminin, araştırıcıya da haklar tanınması sonucu kazı yapanlar öncelikle kendi kişisel çıkarları doğrultusunda çalışmışlar ve oldukça önemli miktarda eski eser Kıbrıs dışına çıkarılmıştır. İngiliz yönetiminde müzecilik çalışması ile gündeme gelen eski eser toplama, daha sonraki yıllarda toprak altı binaların çıkarılması ve tamire ihtiyaç duyulan toprak üstü binaların tamiri başlar. Toprak altından çıkarılan binalar tarihi değerleri bakımından tartışmasız olmakta fakat toprak üstünde göz önündeki eski yapıların niteliğini saptamada, üzerinde durulması gereken noktalar bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarihi yapı, hata, kum taşı, Kıbrıs duvar örgüsü

Stone Wall Bonding of Cyprus in the Past and Repair Defects of the Buildings Qualified as Historical in Northern Cyprus

Abstract

Antiquities are heritage of humanity from the past. The more this heritage is transferred to a distant timeline, the more the past is transferred to the future. Buildings are spaces that meet many requirements of humans in daily public life. For this reason, humans and buildings are two halves of a whole. As a result of this wholeness, buildings are in a higher priority compared to other historic items of humans. When definition of antiquities are examined for building construction and other human-made artifacts in the references from beginning of human life, the approach to antiquities has not fulfilled meaning of the definition in Cyprus recently. Research of antiquities have started as a personal initiative of foreign counsellors, and along with the rights given to researchers in the Ottoman Period, people carrying out excavations have worked for their own-sake firstly, so considerable number of antiquities have been moved outside of Cyprus. Collection of antiquities has been on the agenda along with the studies on museums in British Period. In the following years, museum studies have continued along with excavating buildings under the ground, and repairing defected buildings above the ground. Historic value of buildings which are extracted from below the ground is indisputable, however there are points to consider when determining quality of old buildings that are seen above the ground.

Keywords: Historic building, defects, sandstone, Cyprus wall bonding

Giriş

Kıbrıs'ta insan yaşamının başladığı en eski zamandan kalan tüm uygarlık izleri, Kıbrıs'ın ilk yerlileri diyebileceğimiz insanın veya toplumun olmayışı noktasında birleşmektedir. Bu düşünce ışığında, günümüze kadar gelen yaşantının başlangıcı, çevre ülkelerin yaşantısının bir devamı olmaktadır. Geçmiş tarihin en başta gelen kalıntıları olarak binalar da, çevre ülkelerden Kıbrıs'a gelen insanların yaşamını sürdürmesi, kaçınılmaz olarak, geldiği ülkelerin taş örgü kuralları ile yaptığı barınaklarda olmuştur. Bu nedenle Kıbrıs'ın geçmişinde yapılan binalar; dış kaynaklı yapım deneyimi, becerisi ve teknolojisi kapsamında yerel malzemenin işlenmesi sonucu inşa edilmiştir. Kıbrıs'ın tarihi süreç içinde değişen kültürel yapısı, binaların yapımında da değişimlere neden olmuştur. Değişim; yaşamı, zaman içinde sonraki kuşaklara iletip Kıbrıs'ı kendi ülkesi haline getiren insanların geliştirdiği yapı yöntemlerinin de gelişmesini getirmiştir. Günümüzde Kıbrıs'ta taş türleri başka ülkelerdeki kadar olmamasına karşın, taş örgü türü bakımından zengin bir mirasa sahip olup, eski zamanlardan kalarak eski eser niteliğine ulaşmıştır. Ülkemizde son yıllarda eski eser koruma programına paralel olarak toplumda da taş duvara karşı ilgi yeniden canlanmıştır. İlgi ve korumacılık, ayrılmaz iki düşünce olmaktadır. Ülkemizde bu ikili oluşmuş ama izlenen yol henüz doğru bir çizgiye gelmemiştir. Bunun nedeni; korumacılık için, kısıtlı bir çerçeve çizmemiz, ismine de 'eski eser listelemesi' dediğimiz dar hacimli bir program uygulamamızdır. Eski eser tanımını dikkatli incelersek, korumacılığın sadece eski eser listesine aldıklarımızla sınırlı olmadığını göreceğiz. Örneğin, duvar örgü karakteri olarak Kıbrıs'ın herhangi bir yerindeki tarihi belli olmayan ve özgün bir karakteri varsa, eski eser listesine alınmamış olsa bile koruma altına alınmalıdır. Bu durumda korumacılık düşüncesi, şu anda ülkemizde koruma altına alınmış görünen binaların bulunduğu alandan çok daha geniş bir alanı kapsamalıdır. Eski eser konulu çalışmalarda öncelikle şu tanımlama özümsemelidir: *Eski eser; Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait kültür, bilim, sanat ve dinle ilgili yer üstünde, yer altında bulunan taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları* (Saltuk, 1989: 51).

Kıbrıs'ta Geçmiş Zamanlarda Yapılmış Taş Duvar Örgü Türleri

Kıbrıs'ın geçmişinde yığma yapı taşı malzemeleri fiziksel özellikleri bakımından çok çeşitli olmayıp birkaç türle sınırlıdır. Tarihi ve eski eser kapsamına alınan binaların tamamına yakını kum taşıdır. Kıbrıs tarihinde yer almış yönetimlerin tümünün de dış ülkelerden oluşu, yerli halkı yönetebilecek mekanizmayı oluşturmada yönetim binaları en önde gelen ihtiyaçtı. Yönetim bütün gücünü, inanç ve ideolojisinden alarak ayakta durabiliyordu. Bu duruş; savunma yapıları, yönetim binaları, köprüler, kendi dini binaları ve yüksek gelirli kesimin konakları için çok miktarda taş ihtiyacını getiriyordu. Bu kadar ihtiyaç ise, doğal yollardan taş bulma yöntemleri ile karşılanamıyordu. Kıbrıs'ta taş ocağı işletmeciliği bu gerekçe ile başlamış olur. Zamanın koşulları içinde en ekonomik taş üretimi olarak kum taşı ocakları açılır. Taş ocağı işletmeciliği Kıbrıs'ta aynı zamanda kesme taş duvar örgüsünün de başladığı dönem olmuştur. Şehirlerin taş olanaklarının kısıtlı olması, malzeme kullanımında programlı olmayı gerektiren bir etken olmuştu. Ölçülü (kesme) taş üretimi Kıbrıs'ta yaşama geçer ve Osmanlı dönemi öncesine kadar, yönetimler eliyle yapılmış binaların taş ihtiyacı bu yolla karşılanır. Kesme taş; düzgün duvar örgüsünün yanında, üretim standartını ve duvar mukavemetini de moloz taşta göre oldukça yüksek bir düzeye çıkarmıştı. Kum taşı, hem ocaktan çıkışı ve hem de duvar, oyma dekor parçaları gibi tarihi binaların vazgeçilmez duvarcılığı için en uygun malzeme olmakta idi. Binaların duvar haricindeki tamamlayıcı elemanları olarak döşeme kaplamaları ve kapı başlıkları için de mermer ocakları açılır. Yapılan binaların yönetim değişimleri, savaşlar ve doğal

nedenlerle yıkılmaları sonucu özellikle büyük yerleşim yerlerinde kum taşı atıklarının oluşması ile şehirlerde halkın ihtiyaçlarına da yeterli gelmeye başlar ve başka cins yapı taşı tercih edilmez olur. Örneğin Mağusa surlar içindeki halka ait eskiden kalmış günümüzde korunmakta olan binalar, tarihi binalardan artan veya onların yıkılmalarından açığa çıkan taşlarla yapılmışlardır. Eski eser korumacılığında bu nedenle en başından günümüze kum taşı vazgeçilmez bir yapı taşı olur. Korumacılık programı içinde bu taş işçiliğinin sorunları zaman içinde kazanılan deneyimle aşılar ve ada halkının meslek seçiminde de bir seçenek oluşturur. Malzeme üretimi, işçilik emeği, ekipman ve bakım konularında gelişmiş kadrolar oluşur ve Kıbrıs için oldukça yüksek bir tarihi miras kalmış olur. Kum taşı ve kesme taşın Kıbrıs yapı teknolojisindeki bu üstünlüğüne karşın, uygulama alanı yönetici kesimin ihtiyaçları ile sınırlı kalmış, üretici kesimin ihtiyaçları olan geleneksel malzeme ve yapım yöntemleri ise araştırmadan uzak 20. asrın başına kadar sürmüştür. Söz konusu zaman içinde Kıbrıs nüfusunun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması sonucu, geleneksel yapı türü ve malzemesi de ada bütününde önemli bir oran tutmaktadır. Bu nedenle, 'eski eser' tanımı yapılmış duvarların korunması kadar geleneksel duvar karakterlerinin de korunması gerekir. Kıbrıs Türk Toplumunda yönetim ve vatandaş olarak programlı bir korumacılık gelişmemiştir. 21. Asrın başından itibaren (yaklaşık son on beş yıl) Sakin Şehir (Slow City) oluşturma ve otantik yaşamı canlandırma adına bazı girişimler olmakta fakat bu girişim de toplum genelinde olmayıp dernekler ve belediyeler tarafından yapılmakta ve olması gereken düzeyin çok altındadır. Kıbrıs adasının bölgesel yapı farklarının taş özelliklerinin getirdiği bir sonuçla kum taşı haricinde günümüze kadar gelmiş başka taş yapılar da bulunmaktadır. Kıbrıs'ta birçok ülkede görülen kireç taşının haricinde Lefkara köyü taşı ve halk arasında Tremeşe taşı (beyaz taş) denen taşlar da bulunmaktadır. Kireç taşı (halk arasında *dağ taşı*), Kıbrıs'ta en çok bulunan ve geçmişte ocak açma ihtiyacı olmayan bir taş olup tüm zamanlar için ve tüm örgü türlerinde moloz hali ile kullanılmaktadır. Lefkara köyü taşı, tabakalar halinde, birkaç çekiç darbesi ile fakat hiçbir yontma veya kesme ihtiyacı olmadan ocaktan (veya yüzeysel kazıdan) çıktığı biçimi ile doğrudan yığma yapı duvarında örgüye girebilmektedir. Moloz halde dahi yatay derz oluşturmak diğer taşlara göre çok pratik olmakta ve yapım süresini kısaltmaktadır. Tremeşe taşı bölgesel olması bakımından, renginin dikkat çekiciliği ve oyma yapılabilme özelliği nedeni ile çıktığı bazı köylerde yapı taşı olarak kullanılmış günümüzde de seyrek de olsa kullanılmasına rağmen, yığma yapı malzemesi için uygun bir taş olmamaktadır. Tebeşir taşı sınıfına girmekte, damarsız ve çok küçük taneli (toz kütlesi) olmaktadır. Tremeşe taşından yapı taşı çıkarılmasında patlatma yapılmamakta ve sadece kesimle çıkarıldığı için moloz hali bulunmamaktadır. Tuğla boyutlarında kesilebildiği gibi insan eliyle işlenebilecek büyüklükte bloklar halinde de kesilebilir. Sızdırmazlığı olmamasına karşın, maruz kaldığı herhangi bir ısıyı bünyesinde tutmakta ve değişen hava koşullarında kontrol edilemeyecek tepkiler göstermektedir. Tremeşe taşı geçmişte öncelikle, evye yapımında ve ekmek fırını iç zemin kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır. Kıbrıs'ta tarihi miras kapsamına giren binaların inşası sırasındaki taş tüketimi konusunda şu gerçekle karşı karşıyayız. Bir yanda yönetici sınıfı olarak sınırlı sayıda insan ve bina sayısı fakat büyük miktarda taş üretimi, tüketimi ve kişiyi hayrette bırakan işçilik detayları. Diğer yanda ise, vatandaş olarak büyük bir insan kitlesi ve barınak ihtiyacı fakat kısıtlı olanaklarla doğadan taş temini. Kıbrıs'taki eski eser programına alınmış yapıların korumacılık çalışmalarının sonucunu '*tarihi eser*' veya '*eski eser*' tanımları çerçevesinde incelendiğinde, eski eser tanımının (ve bu tanıma ile yapılmış listelemenin) tüm tarihi mirası kapsamadığı ve bu nedenle koruma programı içinde yapılan tamiratlar Kıbrıs'ın tüm tarihi mirasını korumaktan uzak

kaldığı görülecektir. Kıbrıs'ta bugüne kadar taş türlerine göre şu karakterde örgü türleri yapılmıştır.

- Harçsız, hiçbir kurala bağlı olmayan moloz taş duvar.
- Harçlı moloz taş duvar.
- Kesme taş duvar.
- Ahşap iskelet arası dolgu moloz taş duvar.
- Kıbrıs duvar örgüsü

Harçsız, hiçbir kurala bağlı olmayan moloz taş¹ duvar

Bahçe, yüksekliği yaklaşık 2 m.'yi geçmeyen istinat duvarları, yamaçlarda ağaç köklerindeki setler, ağıll duvarları ve kır evlerinin çoğunluğu bu örgü ile yapılırdı. Bahçe ve tarlaların tarıma uygun işlenebilmesi için yapılan temizlik sırasında *biriktirilen*, derelerden ve deniz kenarlarından *toplanan* (çoğunlukla çakıl) taşlar olmakta idi. Köylerde bahçe ve ağıllarda duvar yapıldıktan sonra üstte boydan boya maki bitkisi bastırılırdı. Burada amaç, üstte duvara bir bağlayıcılık verme, hırsız ve yabani hayvan girişini önleme ve değişik amaçlar için kullanılacak maki bitkisini kurutmaktı. Bu örgüde taşlar, hiçbir örgü tarzına bağlı kalmadan duvara yerleştirilir, herhangi bir kesme düzeltme işleminden geçirilmez fakat örgüye girişinde, uygulama sırasında yığından seçilerek, taşların birbirini uyumlu *bağlamasına* dikkat edilirdi. Taşlar arasında kalan boşluklar helik² denen daha küçük parçalarla doldurulurdu. Heliklemeden amaç, taşlar arasındaki boşluğu azaltarak taşların daha birleşik, kütsel olması ve temas yüzeylerini olabildiğince genişletmektir. Burada örgüye giren taşların türü de, mukavemeti düşürmede veya yükseltmede etkili idi. Örneğin çakıl taşları kayma özelliği olan, form ve fiziksel özellikleri nedeni bağlayıcılığı en az olan bir taş olması bakımından bu tür duvarda hiçbir zaman birbiri ile temas edecek şekilde kullanılmazdı. Kum taşı, yüzeyleri pürüzlü olması nedeni ile kaymayı önlemekte ve pürüzleri arasında doğal olarak yetişen bitkiler de ayrı bir bağlayıcılık özelliği kazanmaktadır. İstinat duvarlarında ise toprak olan taraftan zamanla taşlar arasındaki boşluklar toprakla dolmakta ve doğal bir harç haline gelmekte idi. Yalnız bu noktada bir konuya dikkat çekmek gerekirse, İstinat duvarında duvara temas eden toprak, duvara direnç kazandırır anlamı kastedilmemektedir. Burada anlatılmak istenen, duvar boşlukları arasına giren toprağın, yağmur veya rutubetle birleştiricilik özelliği kazanması ve duvar mukavemetini artırmasıdır. İstinat duvarı, önünde durduğu toprak yükünü kendi moloz örgüsü ile karşılayacak özellikte olması en başta gelen kural olmaktadır. Yüzyıllar öncesinden günümüze kalan bu duvarlar yapım titizliği ve deneyimli ustalar tarafından yapılmış oldukları için gelebildiler. Şehirlerde de harçsız taş örgü bahçe duvarları geçmişte sıkça görülmekte idi. Şehirlerdeki harçsız duvarların malzeme kaynağı genelde daha önce yapıp da yıkılmış binaların malzemesi olmakta ve molozla karışık formu bozulmuş kesme taşlar şehir içi bahçe duvarlarının çoğunda görülen bir özellik olmuştur. Moloz taş duvarlar genelde temelsiz fakat zeminin düzeltilmesi ve eldeki malzemenin büyüklerinin alt sıralara dizilmesi ile yapılırdı. Büyük taşlar, bir kişinin kaldıramayacağı ağırlıkta ise örgüye iki kişi tarafından yerleştirilirdi. Üst sıralara çıkıldıkça, daha küçük taşlarla yapım devam ederdi.

---

¹Moloz taş; doğadan toplanan veya ocaktan patlatma sonucu veya patlatmadan sonraki kırma işleminden sonra oluşan şekilsiz taş.

² Moloz veya kaba yontu taş duvar (harçsız veya harçlı) yapımında taşıyıcı taşların arasındaki boşlukları doldurmak için araya sıkıştırılan küçük taşlar. Kıbrıs'ta yerel dilde 'felik' denmekte idi.

Harçlı moloz taş duvar:

Kıbrıs'ta duvarcılığın ve harçlı moloz taş duvarın ilk örnekleri Kıbrıs'taki arkeolojik kazılarda çıkarılmış konut yapılarında görülmektedir. Arkeolojik kazıların bu duvar hakkında bize verdiği ilk izlenim, harçlı moloz taş duvarın en eski ve halen uygulanması nedeni ile en uzun ömürlü örgü türü olmasıdır. Geçmiş Kıbrıs'taki ilk insan varlığına kadar gitmekte olup, günümüzde de halen uygulanan bir örgü türüdür. Kesme taş duvar başlayana kadar, Kıbrıs'ın en çok uygulanan taş duvarı idi. Günümüzdeki uygulaması, eski eser kapsamındaki binaların tamirâtı, bina cephelerinde dekor amaçlı kaplama ve geçmiş hatırlatma amaçlı istinat duvarlarında olmaktadır. Geçen zamanın, farklı malzemeyi ve işçiliği getirmesi nedeni ile harçlı moloz taş duvarın amaçları da değişmiştir. İlk örneklerinden kesme taş örgüye kadar geçen zaman içinde yapılmış olan duvarlarda herhangi bir değişim olmamış ama binaların formlarında geriye dönüş olmayan değişimler olmuştur. Doğadan toplanan ve insan gücünün işleyebileceği her türlü taş (volkanik taş, kireç taşı, tebeşir taşı veya kum taşı) çamur harcı ile kullanılmakta idi. Hirokitia, Lemba, Amathus konutlarının dairesel formu, Mezopotamya, Güney doğu Anadolu ve Ortadoğu kaynaklıdır. Aynı konut yapısı, Fenikeli kolonistler elinde batı Akdeniz kıyı ülkelerine taşınmıştır. Zaman içinde ihtiyacın artması, doğadan toplanan taş miktarının yetersiz kalması ile yamaç kenarlarından yüzeysel kazılarla çıkarılan moloz taşlar kullanılmıştır. Kıbrıs'ta yaşayan ve yönetim kadrosu dışında kalan halkın öncelikle barınak ihtiyacını karşıladığı bu örgü türü, Kıbrıs'ın tarihinde en geniş zamanı doldurması nedeni ile örgü karakteri ve taş türleri de zaman zaman değişim göstererek uygulanmış ve günümüzde tüm farklı biçimleri ile görülebilmektedir. Taşlar, harçla bağlandığı için, farklı taşların da aynı örgü içinde kullanıldığı olmuştur. Örneğin, çakıl taşı yığma yapı için en az tercih edilen malzeme olmasına rağmen, yerel olanaklardan ve taş sıkıntısından gelen nedenlerle kullanılmıştır. Çakıl taşının bir yapıda öncelikli malzeme olarak tercih edilen yerlerin başında dere yataklarına yakın köyler olmaktadır. Bu köylere Peristerona ve Katokopia (Zümrütköy) köyleri örnek olarak gösterilebilir. Çakıl taşı Zümrütköy'de bir ilkokul binasında, kum taşının iskelet pozisyonunda oluşturduğu taşıyıcı sistem içinde dolgu amaçlı yığma duvar olarak yapıldı. Peristerona'da ise, bir dere yatağının duvarı olarak farklı malzeme ile oluşturulmuş hatılın bağlayıcılığı desteğinde önemli sayılacak bir uzunlukta ve yükseklikte yapılmıştır. Harçlı moloz taşın günümüzdeki uygulaması ise kum taşı veya kireç taşı malzeme ile Kıbrıs'ın geçmişinde hiç uygulanmamış örgü kuralı ve derz dolgusu ile yapılmış örnekleridir. Bu iki taşın doğal renginden dolayı derzler de, kum taşında sarı tonlarında, kireç taşında da griden dolayı çimentonun doğal rengi ile doldurulmaktadır. Konutlarda dekor amaçlı taşıyıcı özelliği olmayan fakat istinat duvarlarında mukavemet sorunu olan duvarlar olmaktadır. Kuralsızlığın bir sonucu olarak, istinat duvarları zaman zaman yeniden yapılmak zorunda kalınmaktadır. Kıbrıs'ta harçlı moloz taş duvarın zaman ve uygulama alanı bakımından en çok örneklerinin görüldüğü binalar, Ortodoks kilise ve manastırları da önemli bir yer tutmaktadır. Ortodoks dini yapıları, Kıbrıs'ta Katolikliğin başlangıcından betonarmenin gelişine kadar, yönetim katkısı olmadan, yapıldığı yörenin kaynakları ile yapıma koşullarını dayatıyordu. Kıbrıs'ta, Katolik yönetime karşı yerli Ortodoks halk, yaşayabilme gücünü din inancından almakta ve kilise ile manastır inşaatı onlar için yaşam kaynağı olmakta idi. Geçmişte Ortodoks Hristiyan olan her köyden bir veya birkaç kilise, günümüze kadar gelmiştir. Bu nedenle, harçlı moloz taşla yapılmış Ortodoks dini yapıları (Philippou, 2006: Kitabın geneli), bu başlık altında önemli bir yer tutmaktadır.

Kesme taş duvar:

Kıbrıs'ın geçmişinde yer almış kesme taş duvar; kamu yapılarında, kalelerde, şehir surlarında ve yüksek gelirli özel kişi konutlarında (konaklarda) uygulanan bir örgü türüdür. En çok taş üretimi ve en çok taş tüketimi olan bir duvar türü olmasına karşın, her zaman için ülke yönetimini sürdüren kitlenin yaşamı ile ilgili olmasından sayısal anlamda en az binanın yapıldığı bir örgü türüdür. Kesme taş duvarın ilk örnekleri, koloniler döneminde yapılmaya başlanır. Kolonilerin, Fenike'de ve günümüz Yunanistan'ın da yaşayan kavimlerle bağlantılı olması, bu dönem taş yapılarının kendi ülkelerindeki yapı tarzlarını uygulamaları olmaktadır. Bu bağlantı içinde karşılıklı iletişim sonucu, İon (İyon) tarz kolon başlığı Yunanistan'a, Kıbrıs'ta bu dönemdeki bazı uygulamalardan alıntı yapılarak gitmiştir (Wilson, 1894: 789; Ünsal, 1949: 123, 124, 125, 126, 129; Mansbridge, 1967: 360). İyon kolon başlığı Klasik Yunan mimarisinin üç tarzından biri olup lotus çiçeğinden alınmıştır. Bu motif Kıbrıs'a Mısır'dan, Mısır'a da İran'dan gitmiştir. Limasol, Baf ve Larnaka çevrelerinde günümüze kadar gelmiş tapınak kalıntıları bu dönemden kalma olup, Kıbrıs'ta kesme taş duvara temel (başlangıç) olmuştur. Bu dönemden kalan tarihi binaların, İngiltere'nin Kıbrıs'ı yönettiği yıllarda Ortadoğu ülkelerindeki bazı yapıların taş ocağı olacak kadar bir birikimi olmuştur. Koloniler döneminden sonra adayı yönetmiş tüm devletler, kesme taş yığma yapıyı devam ettirmişlerdir. Roma döneminde, Kıbrıs ocaklarından çıkan taşlar yanında, adada yeterli miktarda olmayan ve dıştan getirilen volkanik taşlar da özel yapı elemanı biçiminde inşaatlarda yer alır. Özel olması nedeni ile Bizans, Lüzinyan ve Venedik dönemlerinde bu parçalar değişik inşaatlarda kullanılmışlardır. Roma döneminde ağır, kütsel detaysız kesme taş duvar, Lüzinyanlar elinde dekoratif, yükselen ve oymacılık sanatına dönüşen bir karaktere dönüşür. Kesme taş Kıbrıs'ta Lüzinyan döneminde katedraller, manastırlar, saraylar ve kaleler ile zirveye çıkmıştır. Venedik döneminde şehir surlarına yapılan eklemeler dışında bir çalışma görülmemektedir. Osmanlı döneminde, dini yapıların camiye dönüştürülmesi, yıkıntıların üzerine camiler, hanlar, hamamlar, şehir meydanlarına çeşmeler, su kemerleri, tekkeler, medreseler ve birkaç kütüphane yapılmıştır. İngiliz döneminde ise; kesme taş yapıda bazı değişimler ile mahkeme binaları, hastaneler, posta istasyonları, bakanlık binaları (departmant), köprüler en önde gelen yapılar olmaktadır. Günümüzde ise, geçmişin tüm yapı türlerinin kopyaları yerine göre, dar veya geniş hacimli olarak uygulanmaktadır. Günümüze gelene kadar her yönetim kendi duvar örgü deneyimini yapıldığı yapılar da uygulamıştır. Kesme taşın başladığı zamandan günümüze özet bir sıralama ile şunları söyleyebiliriz. İlk dönem kesme taş duvarlar, Yunan ve Fenike kültürünün tapınak yapıları olmakta ve Helenizm öncesi ile Helenizm zamanlarını kapsamaktadır. İkinci dönem Roma, Bizans dönemleri olmakta ve bina yapımında o zamana kadar geçerli işlev olan tapınaklara ilave olarak halkın günlük yaşamında ihtiyacı olan mekanlar olarak anfitiyatro, hamam, agora yapıları, şehirlerarası ve şehir içi altyapıları inşa edilir. Kıbrıs'ta üçüncü dönem kesme taş duvar, Lüzinyan ve Venedik dönemleri olmaktadır. Bu dönemde Avrupa kaynaklı ortaçağ yapıları Kıbrıs'ın genel karakterini belirlemiştir. Kesme taş duvarda, ya tek parça taş, duvar kalınlığı kadar yerleştirilir ya da, iç ve dış yüzleri düzgün form, duvar kalınlığına göre araya moloz dolgu yapılırdı. Bu dönemden sonra gelen Osmanlı dönemi (dördüncü dönem), temelden yapım kadar hatta daha fazlası, mevcut terk edilmiş veya yıkık binaların tamamlanması dönemi olmuştur. Tamamlama düşüncesinin kaynağı, şehirlerdeki taş kaynağının ihtiyaca yetmeyecek olması, ocak işletmeciliğinin ise süreyi uzatması, maliyeti yükseltmesiydi. Süreyi ve maliyeti kısaltma amacı ile tamiri yapılan binanın en yakın çevresindeki her türlü malzeme kullanılıyordu. Dış cephelerdeki Osmanlı ve öncesi dönemlerin aynı binadaki farklı

örgü karakterleri günümüzdeki tüm eski eser nitelikli binalarda rahatlıkla görülmektedir. Osmanlı döneminde tamirat yapılmış binalarda görünen önemli bir ayrıntı da, kapı pencere sövelerinde görülmektedir. Bu binalarda, sövelere yerleştirilen kesme taşlar, dikine yerleştiriliyordu. Nedeni ise kesme taşın kısıtlı olması ve elindeki az sayıda kesme taşla yapılabilecek en fazla ölçüdeki düzgün kenarı elde etmektir. Terk edilmiş veya yıkık binaların tamir edilerek en kısa zamanda insana hizmet verecek yeterliliğe gelmesi Osmanlı politikasının önde gelen özelliği idi. Kıbrıs'ta, en karakteristik, en itinalı Osmanlı kesme taş örgü duvarla yapılmış yapı Sultan Mahmut Kütüphanesi olmuştur. Beşinci dönem olan İngiliz döneminde, Kıbrıs'a beton ve çelik gelmiş ve yığma duvarlar üzerine çelik putrel veya betonarme döşemeler ile taş yapı konstrüksiyonunda yeni bir dönem başlamış olur. Bu döneme kadar, tonoz, kubbe veya ahşap kiriş kullanılıyordu. İngiliz döneminde kesme taşın ve binanın formunun da, kendine özel karakterleri olmuştur. Kesme taş, İngiliz ölçü birimlerinden ayak ve inç ölçüleri ile kesilmekte idi. Taş yükseklik veya uzunlukları ayak ölçüsü ile olurken, taşın dış yüzeyleri, birer inçlik genişlikler halinde çerçeve görünüşlü bir işçiliğe sahipti. Kenarlardan birer inç bordürlü, ve çerçeve içindeki alanda bordürden yarım inç'lik bir kabarıklık bulunmakta idi. Bunun nedeni, doğal hava koşulların bu kabartma içinde kalarak, taşın erozyona uğramasını önlemektir. Bina formundaki karakter ise, cephe eşit aralıklı taşıyıcıların (çoğunlukla yarım daire kemerleri taşıyan taş kolon, bazen de ahşap kirişleri taşıyan ahşap dikme) binayı şekillendirmedeki önceliği göze çarpmaktadır. Bu dönemdeki yapılmış binaların taş işçiliği bakımından ikinci bir karakteri de, şömine bacalarının özel ve kamu binalarında kolaylıkla algılanabilmesidir. İngiliz döneminin inşaat konularında Kıbrıs'a bıraktığı en önemli miras, Binalar ve Yollar Düzenleme Yasası Fesih 96 ile imarın ve yapı detaylarının bir esasa bağlanması olmuştur. İngiliz dönemi sonrası yaklaşık yarım asırlık bir zaman, geçmiş dönemlerin kopyası ve tamiri ile geçmiştir. İngiliz döneminde yapılmış ve Lefkoşa'da çok görülen tamirat veya temelden iki katlı özel konut inşaatlarındaki bir özellik de, binanın sokağa bakan cephe duvarları kesme taş, diğer kenar duvarları ise kuralsız örgü ile yapılmış olmalarıdır. İşte bu kuralsız örgü biçimi, günümüz korumacılık içinde '*bir dönemin detaydır*' kabulü ile günümüzdeki tamiratlarda uygulanan model olmuştur. Günümüzde yapılmakta olan tamiratlar çok ender örnekleri ayırarak araştırılırsa, geçmişin duvar karakterleri, mantığı, amacı incelenmeden yapılmakta ve hatalı, yapılmak istenenle yapılanın birbirinden farklı olduğu görülecektir. Günümüz tamiratlarında, tarihi karakterine uyumlu hatta orijinalinden daha karakteristik bir işçilikle yapılmış tamirat, Büyük Han'ın çok kısa bir süre önce yapılmış, kuzey doğu köşesindeki revakın tavanı olmuştur. Büyük Han, Kıbrıs'ta yapılmış ilk Osmanlı kesme taş binasıdır. 1572 Yılı uygulamasında birtakım ölçü ve işçilik hataları yapılmış fakat doğu cephesindeki revakın kuzey tarafındaki köşe 2000'li yılların başında yıkıldığı zaman bu noktada yapılmış taş işçiliğindeki dikkat, orijinalinden üstün bir yapıya çıkarmıştır.

Ahşap iskelet arası dolgu moloz taş duvar:

Bu yapı türü, Osmanlı yapı türlerinden biri olup, Kıbrıs'ın Osmanlı egemenliğine girişi ile adaya gelmiş olup, betonarme ve çeliğin inşaatta kullanılmaya başlandığı 20. asrın başına kadar uygulanmıştır. Uygulama alanları, genellikle şehir içi iki katlı konaklarda olmuştur. Cumbalı (çıkmalı) konutların kendine özgü karakteri ile bu yapı sistemi, insan sağlığına katkısı yönünden oldukça başarılı çözümler getirmiştir. Bu yapı sistemi, ahşap iskelet arası taş dolgu duvar olmaktadır. Sistem, adaya Osmanlı döneminde geldiği için, Osmanlı dönemi öncesi terk edilmiş veya yıkık haldeki binaların taş duvar zemin katları üzerine yapılan ilave katlarda uygulanmıştır.

Temelden de yapılmış olan bu tür yapılar da olmakla birlikte çoğunluğu, ilave üst kat şeklinde olmuştur. Bu sistemde iskelet arasında yapılan dolgu duvar, binanın çevresinde bulunabilen her türlü taşın, örgü malzemesi olması, iskelete uygun şekilde örülmesi ve iki taraftan alçı ile sıvanması ile yapılıyordu. Binanın üst kat iskeletinin oturduğu zemin kat duvarlarının, tamirat ihtiyacı olan kısımları da yine çevreden bulunan başka binaların molozları veya atıl duran kesme taşlar ile tamamlanıyordu.

Kıbrıs duvar örgüsü

Bu isim, herhangi bir kaynaktan veya belgeden alınmış olmayıp, Kıbrıs içinde yaptığım gezilerden olan kendi gözlemlerim ve kaynak olabilecek belgelerden yaptığım araştırmaların sonunda verdiğim bir isimdir. Örgünün tek cümle ile şöyle bir tanımı yapılabilir: *Kaba yontu taşlarla düzgün yatay derzli duvar*. Bu örgü türü; başka ülkelerden gelmiş deneyim ve bilginin buradaki olanaklarla gelişerek Kıbrıs'ın bütününe yayılmış bir duvar işçiliği olmaktadır. Diğer dört duvar türünün tümü de Kıbrıs dışından gelmiş ama dört tür de geldiği karakteri ile uygulanmış olup günümüze kadar kendi özelliklerini koruyarak gelmiştir. Beşinci tür olarak verilmeye çalışılan bu örgü türü, Kıbrıs'ın kendine ait olmamakla birlikte, Kıbrıs'ın olanakları ve buranın yerlisi olmuş insan kitlesi elinde gelişmiş ve eskiden yapılmış örnekleri ile günümüze kadar gelmiştir. Gerek tamir edilmiş duvarlar içinde diğer örgü türlerine karışmış vaziyette gerekse bütünlüğünü korumuş olarak önümüzde durmakta fakat araştırması yapılmamış olduğu için farkında olmamaktayız. Kıbrıs taş işçiliği ile yapılmış duvarın ada bütününe yayılması; ada halkının büyük bir bölümünün kırsal kesimde yaşaması, yapı malzemesini çevresinden bulması, işçiliğini kendisinin yapması en başta gelen nedenlerdir. Kıbrıs'ta eski eser saptama çalışmaları İngiliz döneminde başlamış fakat o dönemde tarihi kamu binalarının (kale, şehir surları, konak, kilise, cami) korumaya alınması, daha sonra da iki toplumun aynı programı devam ettirmesi ve kırsal kesimden şehirlere olan nüfus kayması ile Kıbrıs'ın kendine özgü taş işçiliği Kıbrıs'ının yaşamından çıkmıştır. Kıbrıs'ın kaza merkezi şehirlerinde geçmişte az sayıda yapılmış bu tür duvarlar da yerini yeni yapı teknoloji ürünlerinin alması ve günümüzdeki tamiratlarda hiçbir tarihi önemi olmayan uydurma dekor işçiliğinin alması sonucu tamamen bilinmez olmuştur. Kıbrıs duvar örgüsü, kaba yontu taşın, tuğla dizgi sırasına benzer bir sıralama ile harçlı veya harçsız yapıldığı bir türdür. Bir kişinin işleyebileceği büyüklükte taşların kaba yontu ile dış cepheye girecek yüzeyleri düzeltilir, dörtgen formun eksik kısımları küçük parçalarla (helik) tamamlanır. Burada örgünün karakteri, helikli bloklar ve yatay derzden (siciminde ve terazisinde olmasa bile) oluşmaktadır. Bina veya duvar tamamlandıktan sonra bütün içinde yataya yakın derzler net bir şekilde görülmektedir. Bu örgü türünün tarihi kaynaklardaki en eski örneği, Engomi ören yeri duvarlarında görülmektedir. Engomi ören yeri, alt yapısı ve diğer şehircilik işlevlerinin karşılandığı, Kıbrıs'ın ilk şehircilik olayının görülebileceği bir tarihi şehirdir. Bu şehir örneğinde, Kıbrıs'ta bina yapımı için taşın kesim işleminden geçtiği ilk taş bloklar ve kuyu yapımı için ilk oyma işçiliğinin yapıldığı örnekler görülebilir. Düzgün kesilmiş 3-3.5 m uzunlukta, 2-2.5 m yükseklikte taş bloklar, günümüz tuğlasından daha küçük moloz taş parçaları ile birlikte bu şehir örneğinde uygulanmıştır. Buradaki taş blokları, kesme taş olsa da, kesme taş duvar yapımında kullanılan taşların ocaktan çıkarılması gibi bir olay değildir. Engomi'deki taş bloklar, toprak yüzeyindeki kayalardan kesilmiş bloklar olmaktadır. O dönemde, yer altı kazısı muhakkak ki vardı. Engomi bir liman kenti olup, Kıbrıs'tan bakır ihracının yapıldığı bir nokta idi. Kazı yapılabilirdi fakat o bölgedeki toprak üstü kaya varlığı taş ihtiyacı için yeterli oluyordu ve taş ocağı açma gereksinimi olmamıştı. Engomi'nin kurulduğu zaman tam olarak bilinmese de, gelişmesi ve zirveye çıktığı

zamanı Hititler döneminde olmuştur. Hititler'in tarihte çıkış noktası olan orta Anadolu'daki Hitit yapı sanatının kopyası denilebilecek bir özelliği vardır. Engomi, Kıbrıs taş örgü türünün başlangıç noktası olmuş, daha sonraki zaman içinde kırsal kesim insanı tarafından devam ettirilmiş ve yeri geldikçe şehirlere de uygulanmıştır. Bu örgü türünde, taşlar kaba yontu olmaktadır. İlk örnekleri Engomi'nin kesme taş blokları olmuş fakat geçen zaman içinde kaba yontu taşla devam etmiştir. Engomi, bir devlet örgütü olanakları ile o büyüklükte taş kesebiliyordu. Kırsal kesim insanı bir vatandaş olanakları ile büyük ve kesme taş üretememiş ama düzgünlüğüne duyduğu saygı ile kendi olanakları ölçüsünde kaba yontu olsa da emeğini katmış ve sıralar oluşturup çizgisel görüntüyü koruyabilmiştir. Kıbrıs duvar örgüsündeki yataylığı, Anadolu köy evlerindeki ahşap hatıllarla görüyoruz. Ahşap hatıllar, duvar yüzeyinde 2-2,20 m. yüksekliklerde ve bazen kapı ve pencere başlıkları ile birleşik olarak boyadan boya devam ederek duvarda yatay bir bütünleştirme yapılıdır. Bunun olabilmesi için, yatay bir duvar sırasına ihtiyaç olmaktadır. İşte bu ihtiyaç, Kıbrıs duvar örgüsü ile Kıbrıs dışındaki duvar örgülerinin bağlantılı olduğu ve her ülkenin kendi olanakları içinde uygulandığı görülmektedir.

Tamirat hataları

Kıbrıs'ta bina korumacılığı, eski eser nitelendirmesinden asırlarca önce başlamış bir çalışma alanıdır. İngiliz döneminden önce, bina korumacılığı ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmakta iken, İngiliz döneminde (1878-1960) tarihi miras ilk kez bir devlet politikası biçiminde ele alınır. Bu konuda eski eser arayışları ve restorasyon başlar. Eski eserleri koruma yasası çıkarılır. Yasanın çıkışı, Kıbrıs'ta günümüze kadar gelen bir korumacılığın doğuşu olmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında iki toplumun yönetimlerinin ayrılması ve 1980'lerin başına kadar Türk Toplumunda yönetim oluşturma çabalarının getirdiği kısıtlı yaşam içinde eski eser korumacılığı sönük geçer. Kıbrıs Türk Toplumunda elinde yapılmakta olan eski eser tamiratlarındaki hatalar genel olarak şöyle özetlenebilir:

- Kum taşı yığma taş duvarın tamiratında kum taşı özelliklerini dikkate almamak.
- Tarihi binaların taş örgü karakterini verememek.
- Özel motif oyması gerektiren detayların orijinalliğini koruyamamak
- Tamirat sonrası, dış duvarların dıştan taş yüzeylerini perdahlanmak
- Duvarlar üzerinde kendiliğine yetişen yabancı bitkilerin temizliğinde, taşta tahribat yapacak aletlerle kesme veya sökme yapmak.
- Binanın orijinalliğinin değişmesi
- Kıbrıs duvar örgü karakterini uygulamamak

Kum taşı yığma taş duvarın tamiratında kum taşı özelliklerini dikkate almamak

Konuya bu açıdan bakabilmek için kum taşının özelliklerine ve ocaktan çıkışından, günümüzde yapılmakta olan tamiratlarda kullanılmasına kadar geçen zamana içinde taşın geçirdiği değişimlere bakmak gerekir. Ülkemizde fiziksel özelliklerine göre iki tür kum taşı vardır. İki türün farklılaşması, Kıbrıs'ın jeolojik dönemlere göre, su altında kaldığı ve sudan çıktığı dönemlerle ilgili olmaktadır. Birinci tür kum taşı, taşlaşmasını adanın su altında olmadığı zamanlarda yapmış olan küttedir. Bu tür kütleler, deniz kenarındaki Girne, Mağusa gibi günümüzün kaza merkezi olan ve geçmişte kale yapılan şehirlerde görülmektedir. Bu tür taşlar, oluşumunu açık havada yapmış olduklarından deniz hayvanı fosili içermemekte ve ocaktan çıkmadan da basınç mukavemetine sahiptir. Rengi koyu sarı-kahverengi arasındadır. Basınç dayanımı ikinci türe göre daha yüksektir. İkinci tür kum taşı; Kıbrıs'ın iç bölgelerinde ve jeolojik dönemlere göre adanın su altında kaldığı zamanlarda küttelleşmiş fakat sertlik

kazanmamış taşlar olup günümüzde toprak altında ve sertliğini ocaktan çıkardıktan sonra kazanmaktadır. Bu tür de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bu taşların her iki sınıfındaki türü de deniz suyu içindeki zamanlarda oluşmaya başladığı için deniz hayvanı kabukları ve türüne göre de toprak oranı bulundurmaktadır. Fosil çapı büyüklüğü kimi zaman 15 cm. olabilmekte, kimi zaman da, taş içinde ikinci bir kütle olacak yoğunluğa ulaşabilmektedir. Bu türdeki kum taşlarının birinci grubu sarı renkte olup toprak oranı ikinci gruba göre daha azdır. Bu gruptaki taşlar, Lefkoşa ve çevresindeki ocaklardan çıkan taşlardır. Bu türün ikinci grubu açık sarı-beyaz arası renkte olup sarı renkte olana göre daha fazla toprak içermektedir. Bu taşlar, Kıbrıs'ın Yenierenköy civarında bulunmaktadır. Kıbrıs'taki kum taşının ikinci türüne giren iki gruba ait taşlar da (sarı ve açık sarı renkteki taşlar), toprak altından çıkarılmakta, doğal ısıyı görmemiş, sertliğini kazanmamış ve hamur kıvamında bulunmaktadır. Bu nedenle ocaktan çıktıktan sonra sertliğini kazanacak kadar bir zaman doğal ısı altında sergilenmelidir. Sergileme koşulları da, ayrı bir çalışma konusu olup, günümüzdeki tamiratlarda böyle bir çalışma bulunmamakta ve sertliğini kazanacak süre dolmadan örgüye girmektedir. Bu uygulama, Osmanlı dönemi yapılmış bazı kesme taş duvarlarda da görülmektedir. Selimiye Cami'sinin kuzeydeki minaresi, temelden tepe noktasına kadar Osmanlı yapısı olup, yaklaşık 2 m. yüksekliğe kadar duvarın mukavemetini etkileyecek derecede derinleşmiş bir erozyon bulunmaktadır. Osmanlı döneminde yapılmış binaların çoğunluğunda erozyon bulunmamakta ama o binalarda kullanılan kum taşları daha önceki zamanlardan kalmış ve sertliğini tamamlamış taşlardı. Kıbrıs'a ilk Osmanlı nüfus iskanında getirilen duvarcı ustaları, Kıbrıs'ın kum taşına yabancı olup herhangi bir kum taşı işletmesi de yapmış olmadıklarından bu konuda deneyimleri yoktu. Osmanlı döneminden önce yapılmış binalarda ve İngiliz döneminde yapılmış kamu binalarının kum taşı duvarlarında erozyon sorunu görülmediğine göre bu binaları yapanlar, araştırmamışsa da, deneyimlerine dayanarak taşın örgüye ne zaman gireceğini biliyorlardı. Kum taşı özelliklerine göre çalışmamanın önemli bir ayrıntısı da, Lefkoşa St. Sophia katedrali (Selimiye Camisi) orijinal yapısında görülmektedir. Lüzinyanlar da bu binada, Kıbrıs Kum taşının özelliklerine yabancı olmaktan dolayı duvar kalınlığı konusunda hatalı davranmışlardır. Bu binanın yapımında söz sahibi olan kişiler, Fransa'nın yüksek mukavemetli taşlarının deneyimi ile çalışmış olduklarından Kıbrıs kum taşının düşük mukavemetini görememişlerdir. Bu deneyimsizlik günümüzdeki Selimiye'nin en kalın yerindeki duvar ölçüsünü yaklaşık 1.5 m. (kendi ölçümlerimle: 2013) ile sınırlamıştır. Orta Avrupa'nın volkanik taşları ile çalışmış ustalar ve mühendisler için bu ölçü yeterli olabilirdi. Kıbrıs koşullarında bu duvar kalınlığı ince gelmiş ve öncelikle duvar inceliğinden gelen mukavemet yetersizliği ve daha sonraki zamanlarda yapılan birçok mukavemet düşürücü hatalar ve depremler sonucu binanın duvar ve tavanlarında çatlaklar olmuş, bina güneye kaymıştır. Binanın orijinaline uymayan ilaveler ve bazı farklı konstrüksiyon elemanlarının binadaki şimdiki varlığı tamamen yıkılmaya karşı bir önlem alma girişimlerinin sonucudur. St. Sophia'da, tamiratlar hiç bitmemiştir. Bunu, öncelikle geçmişte Kıbrıs'ın tarihi binalarını en geniş bir şekilde çalışan Camille Enlart söylemiş daha sonra tüm yazılı belgelerde yerini almış, günümüzde de sürekli gözlemlemekteyiz. Günümüzde yapılan tüm kum taşı ile yapılmış eski eser tamiratlarında taşın sertleşme etkeni dikkate alınmamakta ve bu sorun birkaç yıl içinde kendini göstermektedir. İkinci gruptaki (sarı ve beyaza yakın renkteki) kum taşı, yapıya girdikten sonra da belli bir süre sertleşmeye devam eder ve gerçek mukavemetini duvarın yapılışından sonra kazanır. Bu kısıtlama; bu gruptaki kum taşı ile yapılan duvarın, hiç ara vermeden istenilen yüksekliğe çıkamayacağımız anlamına gelmektedir. Eski eser binalarında yapılan tamirat, sadece dış duvarda erimiş ve

oyulmuş duvar yüzeylerini tamamlama ise, tamirattan sonra duvarda eski ve yeni taşları ayıran bir renk farkı görülmektedir. Yeni yerleştirilmiş taşlar bazen, yüzeysel olarak duvar fayansı biçiminde eski yapı ile aynı yüzeyde kalacak şekilde yapıştırılır Fayans tipi yapıştırma, ince bir tabaka oluşundan zamanla kabarma yapıp düşebilir.

Tarihi binaların taş örgü karakterini verememek

Ülkemizde tarihi binaların tamiratında yapılan hataların en başında, tamir edilecek duvarın, duvar karakterini saptayamamaktır. Bu saptayamamanın sonucu olarak, görsellikte ve duvarın yük taşımasında beklenen sonuç elde edilmemektedir. Öncelikle görsellik konusunda incelersek şunu söyleyebiliriz. Yapılan tüm tamiratlarda iki temel örgünün dışına çıkılmadığını göreceğiz. Bu iki temel tür de, kesme taş ve kaba yontu taş örgüler olmaktadır. Kesme taş örgüde görsellik açısından tanım ve uygulama arasında örgü türü bakımından sorun yok. Ama diğer tüm binalara tanımı yapılamayacak bir karakter vermek, bir hata olarak düşünülmelidir. Kesme taşta duvarın yük taşıma bakımından incelendiğinde kullanılan harç özelliğinin ve harcı kullanma biçiminin yanlış olduğu görülecektir. Eski eser nitelikli kum taşı duvar harcı o zamanın olanaklarında kireç ve kum karışımı idi. Günümüzde bu harca, taşın rengine uyması için kum taşı tozu karıştırılmaktadır. Kum taşı yapısından gelen bir özellikle topraklı bir malzeme olmaktadır. Bu nedenle, taşın kendisinde olan direnç düşürücü özellik, harca da verilmekte ve harcın da bağlayıcı gücü düşürülmektedir. Bu zayıflama çok uzun bir zaman geçmeden kendini göstermektedir. Derz araları yer yer dökülmekte ve duvar içine rutubetin girmesine olanak vermektedir. Harcın yüzeysel olarak yer yer düşmesi, harç dolgusunda ikinci bir hatanın da olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hata şudur: Derz dolgusu önce taşlar arasında yapılmakta, duvar tamamlandıktan sonra, dış yüzeyleri tamamlama amacı ile ikinci bir derzlemeye gidilir fakat ilk ve ikinci derzleme birleşmemektedir. Kum taşı duvarların tamirinde harcın içine kum taşı tozu karıştırma son yılların bir uygulaması olmaktadır. İngiliz dönemi yapılarında böyle bir karışım kullanılmamıştı. Temelden yapılan kamu binaları tamamen tarihi niteliğe uygun harçla inşa ediliyordu. Selimiye Camisi'nin kuzey minaresinde İngiliz dönemi bir tamiratta, derz dolguları çimento ile yapılmıştır. Çimento, tarihi bir yapıda görsel uygunluğu olmamakla birlikte, kum taşı ile olan oldukça yüksek birleşme gücü, kum taşı tozunun rengine tercih edilmiştir. Ülkemizde taş ustaları arasında geçmişin araştırılmadan gelen yanlış bir harç katkısı olarak, yumurta akını veya dikenli incir (babutsa) gövdesinin suyunu söylemekte ve yer yer de uygulamaktadırlar. Bu iki katkı maddesinin etkisi doğru olsa bile, yöntemi konusunda deneyim olmaması nedeni ile boşuna bir işçilik olmaktadır. Kesme taş tamiratlarda duvar kalınlığı tümüyle yani duvar tamamen yoksa ve yeni yapılacaksa harç özelliğine ve derz işçiliğine dikkat edilerek yapılabilir. Duvar eğer bir yüzden bazı eksik taşların olmaması ve bunların yerine yenilerinin yerleştirileceği bir tamirat ise, bir noktaya daha dikkat etmek gerekecek. Yeni yerleştirilen taşın, duvarın içinde kalan aralıklarının harcın, dış yüzeye gelene kadar enjeksiyonla doldurulmasıdır. Görsellikte yapılan ikinci hata da, derzlerin, duvarın tamamlanmasından sonra ikinci bir kez ve dıştan mala ile sıva atma yöntemi ile doldurup derzleri örgünün doğallığına uygun olmayacak kalınlığa getirmektir. Bu kalınlık hiçbir eski eser nitelikli taş örgünün orijinalinde bulunmamaktadır. Kaba yontu veya moloz taş örgüde derz hataları daha büyük boyutlarda olmaktadır. Bu iki taş örgüsü, düzgün geometrik yapıda olmayıp, aralarda bol miktarda kırık ve daha küçük parçalara ihtiyaç var. Bu durumda büyük ve küçük parçalar arasında o kadar çok derz var ki, tamirat sırasında yapılan derzleme işçiliği de uygulanınca derz yüzeyleri, taş yüzeylerinden fazla olmaktadır. Helik denen küçük parçalar da, derz işçiliği

sırasında kullanılmaktadır. Helik, derzlerin dolgusu yapıldıktan sonra, derz aralarına bastırılarak, harcın taş aralarını doldurmakta ve sıkıştırma işlevini tamamlamaktadır. Bu şekilde helikli duvar yüzeyi tamamlanmış olur. Ülkemizdeki tamiratlarda heliklemede de hata yapılarak, helic, derz dolgusundan önce konmakta ve son derzleme sonucu, ya helikler çok küçük görünmekte ya da, harç arasında kaybolmaktadır. Daha sonraki yıllarda, derzlerin yanlış doldurulması sonucu taş araları boşalmakta ve helikler de düşmektedir. Tüm bu hataları bir arada düşününce, eski eser nitelikli yapıların mukavemet ve görsellik olarak doğru bir tamiratın yapılmadığını söyleyebiliriz.

Özel motif oyması gerektiren detayların orijinalliğini koruyamamak:

Bu konu içinde eski eser nitelmesi yapabileceğimiz binalar değil de, eski eser kapsamına alınmış binaların, eksikliğinin hiçbir şekilde olmaması gereken bazı yapı elemanları da vardır. Bunlar, binanın ilk yapıldığı dönemin armaları, saçak silmeleri, kemer kilit taşları ve bu tür özel parçalar olmaktadır. Özel parçaların tamiri, taş oyma becerisi yanında geometri bilgisi ve resim yeteneği de gerektirir. Ülkemizde bu parçaların seyrek de olsa tamir etme ihtiyacı olmakta, yapılmakta ama hatalı yapılmaktadır. Örneğin, Kıbrıs'taki ortaçağ binalarında görünen armaları herhangi bir kişi yapamazdı. Bu konuda eğitim görmüş, ehliyet sahibi kişiler yapabiliirdi. Bu kişiler ya binayı yaptıran tarafından yurt dışından getirtilir ya da bu armalar yurt dışında yaptırılarak getirtilirdi. Bu tür tamiratlar ülkemizde taş işleyen ustanın düzeyi araştırılmadan yaptırılmaktadır.

Tamirat sonrası, dış duvarların dıştan taş yüzeylerinin perdahlanması:

Ülkemizdeki kum taşı ile yapılmış ve eski eser listesine girip de tamiratları tamamlanan binalarda, hata olduğu bilinmeden bir uygulama da, tamiratın tamamlanmasından sonra dış cephedeki taş yüzeylerin perdahlanmasıdır. Bu uygulama, taşın yüzeyinde yıllar içinde oluşmuş doğaya karşı koruyucu bir tabakanın atılması demektir. Bu tabakanın oluşması, binanın yapılışından sonraki zaman içinde rüzgarda uçuşan tozun yağmur etkisinde yapışması ile taşın dış yüzeyinde, rutubetin taş içine geçmesini önleyecek bir tabaka halini alır. Kum taşının çoğu zaman gördüğümüz ufalanarak dökülmesi, taşın bu noktasındaki koruyucu tabakanın herhangi bir nedenle düşmüş olmasındandır. Günümüzdeki tamiratlarda perdahlanan yüzey bu tabaka olmaktadır. Tamirattan önce, binanın geçen zaman içinde yağmurla taşta yapışan tozdan dolayı rengi soluk görünmektedir. Perdahlama sonrası taşın parlak doğal rengi açığa çıkmakta ve yeni yapılmış görüntüsü vermektedir. Bu tabakanın alınması ile duvar yeniden doğal tahribata açılmış olmaktadır. İngiliz döneminde devlet tarafından yapılan yapılarda, örgüye giren taşların kenarlarından 1 inçlik hatların içinde kalan alan,taş ölçülerinden yaklaşık yarım inç daha büyük kesilmekte idi. Nedeni; taş örgüye girerken, ihtiyacı olan bu koruyucu katmanı da bulundurması idi. Taş yüzündeki bu kabarıklık, ilk kez Kıbrıs'ta uygulanmış bir işçilik değil. Hititlerin Anadolu'da büyük yapılarında bir insan büyüklüğündeki taş bloklarda da aynı işçilik bulunmaktadır. İngiliz'lerin Kıbrıs'taki uygulamaları için bu detayı nereden aldıkları araştırılmamıştır ama Kıbrıs'ta ilk kez İngilizler uygulamıştır. Günümüzde bu detayın ne olduğu bilinmiyor ve gelişigüzel, karakteri bozulmuş olarak uygulanmaktadır. Perdahlama, tamiratı yapılan binanın sürekli orijinal parlaklığı ile görüntülenmek istendiği için yapıyorsa, perdahtan sonra binaya sıvı şeffaf izolasyon uygulaması kum taşı için kaçınılmazdır. Bu şekilde binanın hem sökülen koruyucu tabakası başka bir şekilde yerine konmuş olacak hem de binanın sergileme özelliği kazanmış doğal rengi sürekli görünecek.

Duvarlar üzerinde kendiliğine yetişen yabancı bitkilerin temizliğinde, taşta tahribat yapacak aletlerle kesme veya sökme yapmak

Bu işçilik sıvasız, kum taşı duvarlarda; kale duvarlarında, şehir surlarında ve kilise gibi genelde ortaçağ yapılarının doğaya açık yüzeylerinde uygulanmaktadır. Dış cephe duvarları, tavanlar, duvar dipleri veya avlu döşeme kaplamaları yağmur alan yüzeyler olmakta ve sonuçta yabancı bitkiler yetişmektedir. Bu noktalar aslında gizli bir olayı ortaya çıkarmaktadır. Bitki yetişen bir noktada toprak olduğunu ve bu noktadaki harcin, taşları bağlama özelliğini yitirdiğini göstermektedir. Bu bitkilerin sökülme amacının, yapılan işçilikten sadece, binanın tarihi geçmişini saklayan birer perdenin kaldırılması için yapılıyor çağırışını yapmaktadır. Kum taşının özellikleri başlığında verilmiş olan zaman içinde taş yüzeyinde oluşmuş koruyucu tabakadan söz edilmişti. Yapılmakta olan bitkilerin söküm işçiliği hem bu tabakayı kaldırmakta hem de taşın formunu deforme etmektedir. Gözle bu bozulmalar görülmeyebilir fakat her temizlik sonrası yapılacak aletli kontrolde görülecektir.

Binanın orijinalliğinin değişmesi

Son yıllarda eski eser korumacılığı içinde yapılmakta olan bir hata da, binaların orijinalliğinin değişmesi olmaktadır. Genellikle Lefkoşa'da görülen bu uygulamada, 20. yüzyılın başından sonra yapılmış konut binalarında yapılan bu tamiratlarda, sahiplerin değişmesi, binanın kullanma amacının da değişmesine neden olmakta ve öncelikle sokak cephesindeki kapı ve pencereler değişmektedir. Yapıldığı zaman konut olan bu binalar günümüzde büro veya dükkan amaçlı tamir edilmekte veya yeni bir nitelik verilmeye çalışılmaktadır. Pencerelerin kapı olmasının amacı, binanın konut olduğu zamana göre bir dükkana girip çıkacak insan trafiğine yetersiz kalacak olmasındandır. Pencereler, zemine kadar inip kapı yapılıyor. Kapı haline getirilmiş pencerelerin denizlik parçaları açılan alanların iki yanında yama gibi durmakta, başlıklar ve söveler yapan ustanın görüşüne göre şekillenmektedir. Bu konular, görsellikle ilgili olmakta fakat burada binaya ikinci bir zorlama daha getirilerek kapı ve pencere açıklıkları da artırılmaktadır. Bu konu yeterince araştırılmamıştır. Kıbrıs'ın kum taşının değişik ortamlardaki değişik mukavemet değerleri laboratuvar çalışması ile bilinecek bir konudur. Son yıllarda ülkemizdeki tamiratlarda yapılan bir diğer orijinal dışı uygulama da zemin kaplamaları olmaktadır. Eski eser niteliğindeki tüm binaların zemin kaplaması Kıbrıs'ta alçı taşı ocaklarından çıkarılmış mermer karolardır. Bunlar da günümüzde seramik malzeme ile değiştirilmektedir.

Kıbrıs duvar örgü karakterini uygulamamak

Kıbrıs duvar örgü karakteri ile yapılmış eskiden kalan duvarların tamirinde bu örgü işçiliği uygulanmamaktadır. Bu duvarların tamiri, gelişigüzel herhangi bir harçlı moloz taş örgüsü biçiminde yapılmaktadır. Bir duvarın örgü biçimine dikkat etmemek, bina tamirinde Osmanlıların adada başlattıkları acil ihtiyaçlar sürecinin getirdiği bir sonuç olmuş, Kıbrıs'ta yerleşmiş ve günümüzde de bu tür işçilikler bir karakter algısı oluşturmaktadır. Algı hatası İngiliz döneminde başlamış ve günümüzde de, kalan son duvar örneklerinin değişimine giden dönem yaşanmaktadır. Bu noktada şunu söylemek gerekir: *Duvarcı ustalarımız bu örgü türünü bilmiyor.* Bu örgü türüne Lefkoşa içinden verilebilecek bazı örnekler şunlar olmaktadır: Mevlevi tekkesi kompleksi sokak kapısının olduğu duvar, Küçük Kaymaklı'da günümüzdeki mevcut iki mezarlıktan eski olanın duvarları,

Sonuç

Kıbrıs'taki yapıcılık, duvarcılık veya taş ustacılık mesleğinin oluşumu, gelişimi ve günümüze getirdikleri iki büyük zaman dilimi içinde incelenmesi gerekir. İlk dönem; Kıbrıs'ta herhangi bir yönetimden söz edilmediği, duvarcılığın, kişisel olanakların geçerli olduğu dönem olmakta ve bu dönem Kıbrıs'ta dış kaynaklı kolonilerin başladığı zamana kadar sürmektedir. Birinci dönem ve ikinci dönem arasında Kıbrıs'ın ilk dış kaynaklı yönetimi olarak MÖ 1450 yılında Mısır ve MÖ 1320 yılında da Hitit yönetimleri yer alır. Mısır yönetiminden günümüze herhangi bir örnek kalmadığı için Kıbrıs yapı sanatında önemi bilinmemektedir. Hitit dönemi, yerli halka yapı sanatı konusunda herhangi bir baskı getirmemiş, yönetici olarak bir yönlendirme yapmamış ama bıraktıkları Engomi ören yerinin Kıbrıs için bu konudaki önemi belirtilmiştir. İkinci dönem, kişisel olanak ve tercihlerin yanında yönetim zorlamasının da getirdiği yaşam biçimi içinde yapılmış ve Fenikeliler'le başlayan dönemden kalan binalar olmaktadır. Günümüz yaşantısı ise, Kıbrıs'ta duvarcılık veya taş ustacılığı konusunda herhangi bir karakter göstermemekte ve Kıbrıs taş duvarcılığı için ayrı bir dönem olmamaktadır. Kıbrıs'ta taş ustacılığı, İngiliz dönemi ile son bulmuştur. Kıbrıs'taki eski eser korumacılığı, olması gereken noktada değildir. Eski eser tamiratlarında taş özellikleri, taş örgü karakterleri ve yerel örgü karakteri dikkate alınmamaktadır. Taş özellikleri bakımından duvar örgü kuralları, taşın doğaya karşı direnci ve kısa dönemli bakımları taşın fiziksel yapısı dikkate alınmadan yapılmaktadır. Taş örgü karakterleri, Kıbrıs'ın tarihi süreci içindeki gelişimin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Tamiratlarda bu ayırım dikkate alınmamaktadır. Yerel örgü karakterindeki eksiklik ise; Kıbrıs'ın, asırlar öncesinden kendi içinde geliştirdiği bir duvar örgü karakterinin bilinmezliği yanında, Kıbrıs dışından gelmiş duvar örgü karakterlerinin korunma çabası içinde olunmakta ama onlar da, yeterince yerine getirilememektedir. Bunun nedeni, İngiliz döneminde Kıbrıs'ın eski eser varlığının yeterince araştırılmamış olması ve daha sonra iki toplumun bu konudaki eksik verileri sürdürmesidir. Konunun İngiliz dönemindeki eksikliği, çalışan kişilerin yetersizliğinden değil, İngiliz yönetiminin sömürgeleri için uyguladığı genel kültür politikasının bir sonucu olmuştur. İngiliz yönetimi Kıbrıs'ta arkeolojik araştırma ve o güne kadar Kıbrıs'ın dünya literatürüne girmiş kültür varlıkları dışında bir çalışma yapmamıştır. Kıbrıs içinde gelişmiş duvar örgü karakterinin akademik bir çalışma alanı içine girmemiş olması, İngiliz yönetiminin incelememesinin doğal bir sonucu olmuştur. İngiliz yönetimi sonrası iki toplum aynı korumacılık programını izlediği için günümüzde de Kıbrıs duvar karakteri terk edilmiştir. Korumacılık içinde yapılmakta olan tamiratlar, hatalı ve eksik bir programla yapılmaktadır.

Öneriler

Hataların düzeltilmesi bir program içinde ve devlet girişimi ile olabilir. Bu program içinde;

- Eski Eserler ve Müzeler Dairesi içinde, Kıbrıs'taki tarihi binaların karakterini çalışıp, tamirat sırasında duvarcı ustalarını denetleyebilecek bir ekip kurulmalıdır.
- Pratik sanat okullarında bu konuda eleman yetiştirecek bir bölüm açılmalıdır.
- Kültür Bakanlığı içinde, eski eser listelemesinin mevcut hali ile Kıbrıs'taki tarihi yapıları ne kadar koruduğu araştırılmalı ve listeleme içinde yeni başlıklar açık listeyi genişletmelidir.

Kaynakça

- Arseven, C. E. (1983), **Sanat Ansiklopedisi** (Cilt 1), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aupert, P. (2000), **Guide to Amathus** (edit. P. Aupert), Nicosia: The Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Brun, A. L. (1997), **Khirokitia a Neolithic Site**, Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Croft, P. (1999), **Lemba and Kissonerga**, Nicosia: The Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Çağbayır, Y. (2007), **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul: Ötüken.
- Enlart, C. (1987), **Gothic Art and the Renaissance in Cyprus**, London: Trigraph.
- Erhan, H. Yerinde Çekim Fotoğraf Arşivi.
- Hasol, D. (2005), **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul: Yapı Yayın.
- Hasol, D. (2005), **3 Dilde Mimarlık ve Yapı Sözlüğü**, İstanbul: Yapı Yayın.
- Hawkes, J. (1976), **The Atlas of Early Man**, Great Britain: Book Club Associates.
- Maier, F.G. (2010), **Guide to Palaipaphos (Kouklia)**, Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Mansbridge, J. (1967), **Graphic History of Architecture**, Newyork: The Viking Press.
- Naumans, R. F. (1985), **Eski Anadolu Mimarlığı** (Çev. B. Madra) 2.bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ornutalı, A. Fotoğraf Arşivi.
- Philippou, A. (2006), **Byzantine Architecture In The Troodos Mountains**, Nicosia: A. Philippou.
- Saltuk, S. (1989), **Arkeoloji Sözlüğü**, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Anonmyous (2002), **The Diaries of Lorenzo Warriner Pease** (edit. R. Severis), Vol. I., Nicosia: ASHGATE.
- Anonmyous (1995), **Twelve Traditional Cyprus Houses**, Nicosia: UNHCR.
- Todd, I.A. (1999), **Kalavassos-Tenta**, Nicosia: The Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- Ünsal, B. (1949), **Mimari Tarihi I**. İstanbul: İDMMA Yayınları.
- Wilson, T. (2010), **The Swastika The Earliest Known Symbol, and Its Migrations**, San Francisco: Symbolon Press.